

Kazimierz Korzan

Skutki orzeczeń rozstrzygających sprawę co do istoty (prawomocność, wykonalność i skuteczność)¹

Z każdym prawnie istniejącym postanowieniem merytorycznym (rozstrzygającym sprawę co do istoty) wiążą się określone następstwa znane w nauce pod nazwą różnego rodzaju skutków. Przy braku prawnej egzystencji postanowienia do wywołania wspomnianych skutków nie dojdzie. Co więcej, egzystencja ta nie tylko warunkuje powstanie omawianych skutków, ale i ich trwanie. W razie bowiem uchylenia orzeczenia w postaci postanowienia rozstrzygającego sprawę co do istoty, wszelkie skutki przez nie wywołane w zasadzie ustają. Można powiedzieć, że znikają wraz z nim jako jego cechy.

Skutki postanowienia merytorycznego, jako jego twór, w szerszym lub węższym zakresie oddziałują zwrotnie. Spełniają wobec niego jak gdyby funkcję służebną, nawzajem się umacniając. Widać to zwłaszcza na tle prawomocności, która jako procesowa instytucja ochrony prawnej spełnia funkcję utrwalania skutków wytwarzanych przez dane orzeczenie, działając w dwóch kierunkach: formalnym i materialnym. Prawomocność formalną i materialną traktuję jako coś w rodzaju dwóch wzajemnie uzupełniających się kierunków (aspektów) działania tej samej prawomocności.

Formalny aspekt prawomocności wyraża się w zabezpieczeniu postanowienia rozstrzygającego sprawę co do istoty przed wzruszalnością za pomocą środków odwoławczych (art. 363 § 1 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Przymiot prawomocności formalnej przysługuje również zaskarżalnym orzeczeniom niemerytorycznym, a więc poprzedzającym wydanie postanowienia rozstrzygającego sprawę co do istoty – merytorycznego. Takie orzeczenia, jak np. określone w art. 222 k.p.c., podlegają kontroli w trybie art. 380 k.p.c. poprzez art. 13 § 2 k.p.c. Ponadto każde prawomocne orzeczenie wiąże sąd, który je wydał, oraz inne sądy i organy państwowe (art. 365 § 1 k.p.c.). Jest to zasadniczy skutek pozytywny prawomocności².

Do skutku tego dołącza się, lecz tylko przy postanowieniach merytorycznych, skutek negatywny w postaci powagi rzeczy osądzonej (prawomocności materialnej)³, której istota wyczerpuje się w zakazie wszczęcia i rozpoznawania po raz drugi tej samej sprawy⁴.

Po ostatniej kodyfikacji i unifikacji prawa cywilnego (procesowego i materialnego) w Polsce nie budzi także wątpliwości fakt, że wydawanym w postępowaniu nieprocesowym prawomocnym postanowieniom rozstrzygającym sprawę co do istoty w zasadzie przysługuje powaga rzeczy osądzonej. Postanowienia te bowiem zostały zrównane pod względem swych skutków z wyrokami w procesie cywilnym. Odmowa więc przyznania tym postanowieniom powagi rzeczy osądzonej pozostawałaby w sprzeczności z przyjętą przez kodeks zasadą jedności. Sprzeciwiałaby się ponadto treści art. 523 zd. 1 k.p.c., zgodnie z którym prawomocnym postanowieniom nie przysługuje powaga

rzeczy osądzonej tylko wtedy, gdy przepis szczególny tak stanowi, co ma miejsce w wypadkach wyjątkowych.

Takim szczególnym przepisem będzie, przykładowo rzecz biorąc, art. 542 k.p.c., upoważniający sąd – w razie przeprowadzenia dowodu, że osoba uznana za zmarłą albo której zgon został stwierdzony pozostaje przy życiu – do uchylecia postanowienia. Dalej można wymienić art. 577 k.p.c. Według niego prawomocność, podobnie jak w poprzedniej sytuacji, nie stanowi przeszkody do zmiany postanowienia, jeśli wymaga tego dobro osoby, której postanowienie dotyczy. Sąd nie będzie więc mógł w obu wypadkach odrzucić z mocy art. 199 § 1 pkt 2 k.p.c. wniosku na tej podstawie, że sprawa została już prawomocnie zakończona, skoro wymienione postanowienia nie korzystają z powagi rzeczy osądzonej.

Można by się zastanawiać, czy zagadnienie przedstawia się identycznie w sytuacji prawomocnych postanowień oddalających wniosek, które sąd może zmieniać w razie zmiany okoliczności sprawy (art. 523 k.p.c. zdanie ostatnie). Wydaje się, że postanowieniom tym można by odmówić powagi rzeczy osądzonej tylko w razie uznania, iż przepis art. 523 k.p.c. zdanie ostatnie jest przepisem szczególnym w rozumieniu artykułu 523 k.p.c. zdanie pierwsze.

Tego rodzaju konstrukcja nie wytrzymałaby krytyki. Jeśli się przyjmie, że istotę powagi rzeczy osądzonej wyraża zakaz ponownego rozpoznania sprawy prawomocnie osądzonej, to nie może ulegać wątpliwości fakt, że szczególne przepisy zakaz ten całkowicie znoszą. Uwypukla to zwłaszcza art. 577 k.p.c., który zezwala na zmianę prawomocnego postanowienia nie tylko wtedy, gdy okoliczności poprzednio rozważane przez sąd nie uległy żadnym zmianom, ale i wtedy, gdy nie wskazuje się na istnienie nowych okoliczności. Odmiennie przedstawia się sprawa w wypadku określonym w art. 523 k.p.c. zdanie ostatnie. Powołany artykuł, inaczej niż przedstawione przepisy szczególne, zezwala na zmianę prawomocnego oddalającego postanowienia wyłącznie na podstawie nowych okoliczności, a więc zaszytych po wydaniu tego postanowienia. Poprzednie okoliczności w ogóle nie mają znaczenia dla kwestii stosowania tego ostatniego artykułu. Cały bowiem materiał, który wchodzi w zakres podstawy faktycznej, ulega prekluzji, z wyjątkiem okoliczności mogących stanowić podstawę do wznowienia postępowania.

Ustalenie to daje podstawę do stwierdzenia, że art. 523 k.p.c. zdanie ostatnie znosi zakaz ponownego rozpoznania sprawy z chwilą odmiennego ukształtowania się stanu faktycznego. Do tej chwili prawomocne postanowienie oddalające wniosek korzysta z powagi rzeczy osądzonej. Można innymi słowami powiedzieć, że w rozważanym wypadku „powaga rzeczy osądzonej nie sięga dalej niż do zmiany stanu faktycznego”⁵.

Dalszymi skutkami (cechami) postanowienia rozstrzygającego sprawę co do istoty jest jego skuteczność i wykonalność. Cechy te stanowią (podobnie jak w sytuacji prawomocności) wyraz różnego sposobu uzewnętrzniania się obowiązywalności tego postanowienia. Omawiane cechy z punktu widzenia jedności porządku prawnego przedstawiają się jako dwie strony tej obowiązywalności.

W literaturze spotyka się niekiedy poglądy, że wykonalność jest przejawem skuteczności. Poglądy te są nietrafne. Niezależnie od innych względów, nie wytrzymują krytyki w zderzeniu z art. 1047 § 2 k.p.c. W jego świetle bowiem we wszystkich wypadkach orzeczeń zastępujących oświadczenia woli, w których wchodzi w rachubę spełnienie świadczenia wzajemnego, skuteczność w formie skutku

konstytutywnego występuje po wykonaniu tego świadczenia (ściślej – po nadaniu orzeczeniu klauzuli wykonalności).

Jak widać, w przytoczonym układzie zagadnień art. 1047 § 2 k.p.c. ma tylko to znaczenie, że bez jego naruszenia nie da się utrzymać tezy, jakoby cecha wykonalności była przejawem skuteczności albo – wyrażając tę myśl inaczej – jej kwalifikacją⁶. Wystąpienie tej cechy ustawa łączy przecież nie ze skutecznością, lecz z faktem zasądzenia świadczenia, którego spełnienie podlega wymuszeniu w drodze egzekucji. Można powiedzieć, że charakter tego świadczenia determinuje jej powstanie.

Tylko w nielicznych wypadkach orzeczenia mają cechę skuteczności i są jednocześnie wykonalne. Odnosi się to jedynie do takich orzeczeń konstytutywnych, którymi sąd zasądza świadczenia, jak np. w sytuacji podwyższenia ryczałtu za wykonanie dzieła (art. 632 § 2 k.c.), zmiany służebności na rentę (art. 303 i 305 k.c.) itp. Podobnie charakter konstytutywny zasądzający świadczenie mają postanowienia rozstrzygające sprawę co do istoty, o których mowa w art. 521 § 1 k.p.c., dlatego przysługuje im zarówno cecha wykonalności, jak i skuteczności. Patrząc na postępowanie cywilne jako na jedną całość, należy przyjąć, że art. 521 § 1 k.p.c. (tak samo jak cytowane: art. 632 § 2, art. 303 i 305 k.c.) ma charakter wyjątkowy⁷, który wyłącza możliwość konstruowania reguły ogólnej – wiązania również z deklaratywnymi postanowieniami zasądzającymi obu omawianych cech: skuteczności i wykonalności⁸.

Spojrzenie na postępowanie nieprocesowe jako na odrębną całość również nie podważa dokonanych ustaleń. Jednak wbrew pozorom, w postępowaniu nieprocesowym rzadko zapadają postanowienia merytoryczne mające obie cechy. Następuje to, gdy sąd na podstawie art. 569 § 2 k.p.c. zezwoli na dokonanie zabiegu operacyjnego u dziecka, które uległo nagłemu wypadkowi, i gdy w celu dokonania tego zabiegu zajdzie potrzeba odebrania dziecka rodzicom czy też innym osobom i umieszczenia go w szpitalu. Kolejny przykład będzie stanowiło zapadłe w postępowaniu nieprocesowym postanowienie w kwestii podziału *quoad usum*. Postanowienie to konstytuuje nowy stan prawny w formie zasądzającej świadczenie, uzyskuje ono również oprócz cech skuteczności cechę wykonalności, przez co nadaje się do egzekucji, podobnie jak – operując przytoczonym przykładem – zezwolenie wydane na podstawie cytowanego art. 569 § 2 k.p.c. Można tu jeszcze wskazać na postanowienie ustanawiające drogę konieczną (art. 145 i 146 k.c.), które ma charakter konstytutywny i jednocześnie obie cechy: skuteczność i wykonalność⁹.

W tych warunkach nie może ulegać wątpliwości, że zarówno postanowienia merytoryczne, jak i niemerytoryczne korzystają w zasadzie tylko z jednej z nich. Fakt zaś, że w wyjątkowych wypadkach niektóre postanowienia konstytutywne mają obok skuteczności także cechę wykonalności jedynie potwierdza tę zasadę. Nie podważają jej postanowienia dokonujące działu spadku (art. 685 k.p.c.) lub majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami (art. 566 k.p.c.) oraz znoszące współwłasność (art. 628 k.p.c.), chociaż każde z nich w jakimś zakresie jest wykonywane w trybie egzekucji, niezależnie od zasądzonych kosztów, które zawsze w tym trybie mogą być ściągnięte. Wykonaniu podlegają tylko te odrębne części postanowienia merytorycznego, które mają charakter deklaratywny, zasądzający świadczenie. Pozostałe zaś części tych orzeczeń, jako konstytutywne, wyłącznie wyposażone w cechę skuteczności, nie podlegają wykonaniu.

Zachodzi tu wypadek połączenia co najwyżej dwóch postanowień merytorycznych w jedno. W przedstawionych przykładach mamy więc odmienną sytuację, gdyż żadna samodzielna część wymienionych postanowień (działowych i znoszących współwłasność) nie ma podwójnej cechy.

Kierując się powyższymi założeniami, Sąd Najwyższy w jednym z orzeczeń wyraził pogląd, że jeżeli w wyniku postanowienia o rozgraniczeniu grunt przypada uczestnikowi, który nie włada tym gruntem, a sąd w postępowaniu o rozgraniczenie nie orzekł również w sprawie wydania tego gruntu, niezbędne jest wytoczenie powództwa windykacyjnego o jego wydanie¹⁰. Pogląd ten jest słuszny. Brak bowiem w postanowieniu rozgraniczającym rozstrzygnięcia o wydaniu gruntu oznacza, że postanowienie to, jako niemające cechy wykonalności, nie nadaje się do wykonania. W postępowaniu nieprocesowym często zapadają postanowienia merytoryczne mające cechę skuteczności.

Cechę skuteczności będą miały postanowienia uwzględniające wniosek w sprawie uznania za zmarłego, o ubezwłasnowolnienie, o przysposobienie dziecka, o powołanie przedstawicieli ustawowych (opiekuna, kuratora, doradcy tymczasowego), o ustanowienie zarządcy z art. 203 k.c. itp.

Artykuł 521 § 1 k.p.c. wypowiada zasadę, że postanowienie rozstrzygające sprawę co do istoty staje się skuteczne po uprawomocnieniu się.

Odstępstwo od tej zasady ustawodawca wprowadza tylko w szczególnych wypadkach ze względu na interes osób, których postępowanie dotyczy, i zbieżny z nim interes społeczny. Wymienić należy art. 548 § 3 k.p.c. o ustanowieniu doradcy tymczasowego w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie oraz art. 578 k.p.c. zamieszczony w rozdziale regulującym postępowanie w sprawach z zakresu prawa rodzinnego, opiekuńczego i kurateli, który stanowi, że postanowienia sądu opiekuńczego są skuteczne i wykonalne z chwilą ich ogłoszenia, a gdy ogłoszenia nie było – z chwilą ich wydania. Omawiany interes występuje tu tak silnie, że ustawodawca natychmiastową skuteczność postanowień sądu opiekuńczego przyjął za regułę, wyraźnie określając wypadki, w których powstaje ona dopiero po uprawomocnieniu się. Wypadki te dotyczą zezwolenia na zawarcie małżeństwa (art. 561 § 1 k.p.c.), zezwolenia na dokonanie przez rodziców czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu (art. 583 k.p.c.) lub przez opiekuna, w ważnych sprawach (art. 593 k.p.c.) – nadania nazwiska dziecku (art. 584 k.p.c.), przysposobienia (art. 588 k.p.c.), powierzenia, ograniczenia, zawieszenia władzy rodzicielskiej itp. (art. 579 k.p.c.).

Artykuł 578 k.p.c. nie podważa wypowiedzianej tezy o wyjątkowym charakterze natychmiastowej skuteczności, za czym przemawia m.in. fakt ograniczenia jej przez powołane przepisy. Można co najwyżej powiedzieć, że przepisy regulujące postępowanie przed sądem opiekuńczym przewidują tę cechę częściej niż inne przepisy postępowania nieprocesowego. Skutek konstytutywny i inne powstają tu, podobnie jak przy rygorze natychmiastowej wykonalności, przed uprawomocnieniem się postanowienia. Natychmiastowa skuteczność, odmiennie jednak niż rygor natychmiastowej wykonalności, nie jest następstwem nadania jej przez sąd, lecz konsekwencją wynikającą z wyraźnie określonych przepisów ustawy.

W wyniku obowiązywania tych przepisów skuteczność od chwili jej powstania ma realnie sprecyzowany kształt. Zawsze wyraża go bądź konstatacja istniejącego stanu rzeczy, co ma miejsce przy postanowieniach ustalających¹¹, bądź kształtowanie tego stanu, co zachodzi przy wydawaniu postanowień konstytutywnych.

Skuteczność ma różne odcienie działania. Odcienie te charakteryzuje siła natężenia, z jaką się uzewnętrzniają. Można mówić o poszczególnych rodzajach tego natężenia jako o odrębnych skutkach tej samej skuteczności. Przy tego rodzaju założeniu skuteczność, nie występując samodzielnie,

emanuje poprzez działanie jakichś skutków: konstytutywnego (którego wyrazem jest ukształtowanie danego stosunku prawnego, np. stosunku przysposobienia), erga omnes, prejudycjalności itp.

W związku z wątpliwościami A. Miączyńskiego¹², należy podkreślić, że skuteczność erga omnes swym zasięgiem nie pokrywa się z podmiotowym zasięgiem rozszerzonej prawomocności. Skuteczność ta działa wobec wszystkich, natomiast prawomocność rozszerzona nie może się rozciągać na nieograniczoną liczbę osób, lecz tylko na te, które ze względu na interes prawny lub z innych przyczyn (przy jej niedziałaniu) mogłyby inicjować wszczęcie po raz drugi postępowania w sprawie już osądzonej. Pozostałe osoby nie mogą przecież wszcząć ponownie takiego postępowania z braku legitymacji. Kierowanie więc do nich wynikającego z powagi rzeczy osądzonej zakazania wszczynania postępowania byłoby jednoznaczne z pozbawieniem ich uprawnienia, którego w ogóle nie mają. Omawiane skutki zawsze funkcjonują jako odmiany tej skuteczności w określonym zestawie. Jednakże pewne z omawianych skutków w ogóle się nie uzewnętrzniają. Dotyczy to tych, do których powstania potrzebne jest spełnienie określonej czynności i gdy czynność ta z różnych względów nie zostaje podjęta, np. z powodu zaniedbania dokonania wpisu w aktach stanu cywilnego, np. o powstaniu stosunku przysposobienia.

Cecha skuteczności oznacza, że wszelkie wyrażane przez nią skutki powstają (odmiennie niż przy wykonalności) bez wdrożenia przymusu egzekucyjnego. Przysługuje ona wszystkim postanowieniom ustalającym oraz konstytutywnym, a także tym postanowieniom niemerytorycznym, którymi sąd nie zasądza świadczenia. Jeśli danym postanowieniem sąd zasądza świadczenie, to ma ono cechę wykonalności. Dotyczy to zarówno postanowień rozstrzygających sprawę co do istoty (merytorycznych), jak i niemerytorycznych, np. przyznających wynagrodzenie biegłym. W postępowaniu nieprocesowym rzadko zapadają orzeczenia merytoryczne zasądzające świadczenie. Są to, jak już poprzednio podkreślono, postanowienia działowe w części zasądzającej spłaty pieniężne itp.

W całym postępowaniu cywilnym utrzymana jest zasada, że orzeczenia merytoryczne zasądzające świadczenie nabywają cechę wykonalności dopiero po uprawomocnieniu się. Natychmiastową wykonalność kodeks dopuszcza tylko wyjątkowo. W procesie z mocy ustawy powstaje ona jedynie w odniesieniu do postanowień niemerytorycznych (argument z art. 395 i 396 k.p.c.) lub jest skutkiem nadania jej przez sąd. Nadana może być tylko wyrokiem w formie rygoru (art. 333 k.p.c.).

W postępowaniu nieprocesowym natomiast kodeks nie przewiduje nadania rygoru natychmiastowej wykonalności. Zna jednak natychmiastową wykonalność z mocy ustawy. Dopuszcza ją w stosunku do postanowień rozstrzygających sprawę co do istoty tylko wyjątkowo (art. 578 k.p.c.)¹³, i to z prawem wstrzymania jej na mocy art. 521 § 2 k.p.c., co wzmacnia określoną w § 1 tego artykułu zasadę o wykonaniu wspomnianych postanowień po uprawomocnieniu się. W postępowaniu nieprocesowym ma zastosowanie art. 396 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. Z tego powodu również w postępowaniu nieprocesowym natychmiastowa wykonalność przysługuje wszystkim postanowieniom niemerytorycznym zapadłym w pierwszej instancji, a podlegającym zaskarżeniu. Natychmiastowa wykonalność i takich postanowień może być wstrzymana (art. 396 k.p.c.).

Postanowienia i ugody zawarte w postępowaniu nieprocesowym wykonuje się na wniosek uczestników, jednakże postanowienie wydane w sprawie, która może być wszczęta z urzędu, podlegają wykonaniu z urzędu (art. 522 k.p.c.).

Z urzędu wszczyna się np. sprawy o wydanie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką. Możliwość rozpoznania tych spraw z urzędu stwarza jednocześnie podstawę, w rozumieniu art. 796 § 2 k.p.c., do wszczęcia egzekucji z urzędu. Z uwagi na ogólne brzmienie tego przepisu nie ma również przeszkód do wszczęcia z urzędu egzekucji o wykonanie takich postanowień sądu opiekuńczego, jak np. postanowienie o zakazie osobistej styczności z dzieckiem (art. 113 k.r.o. i art. 579 k.p.c.) czy ewentualnie o obowiązku zwrotu przez opiekuna wydanego mu przez sąd zaświadczenia (art. 591 § 2 k.p.c.). Do wszczęcia egzekucji z art. 591 § 2 k.p.c. potrzebny jest wniosek sądu opiekuńczego (art. 796 § 2 k.p.c.). Egzekucja prowadzona na podstawie tego ostatniego przepisu jest właśnie egzekucją z urzędu.

Do oceny tytułów egzekucyjnych (postanowień i ugód) jako aktów stanowiących podstawę ich realizacji w drodze przymusu, jak również do nadania klauzuli wykonalności tym aktom, stosuje się przepisy prawa postępowania egzekucyjnego.

Przypisy

1 Prawomocność, skuteczność i wykonalność przedstawiają się jako cechy przy uwzględnieniu ich nieodłącznego związku z orzeczeniami, niemożności samodzielnego egzystowania w oderwaniu od orzeczenia. W korelacji natomiast orzeczenia jako przyczyny wywodzącej określone następstwo prawomocność, skuteczność i wykonalność będą skutkami tych orzeczeń.

2 Patrz W.Siedlecki, Postępowanie cywilne. Zarys wykładu, Warszawa 1977, s. 329.

3 Z.Resich, Res iudicata, Warszawa 1978, s. 46, traktuje prawomocność materialną szerzej. Pojęciem tym obejmuje skutek negatywny w postaci powagi rzeczy osądzonej, złączony tylko z orzeczeniami merytorycznymi, i skutek pozytywny, związany także z orzeczeniami niemerytorycznymi; zob. również recenzję tej monografii opracowaną przez K. Korzana, NP 1979, nr 11, s. 126 i nast.; tenże, Glosa do postanowienia SN z 3.12.1971 (III CRN 361/71), OSPiKA 1972, nr 10, s. 432 i nast.

4 Fakt, że wyłącznie orzeczenia merytoryczne korzystają z przymiotu powagi rzeczy osądzonej wyraźnie wynika z art. 366 k.p.c.

5 K.Korzan, Orzeczenia konstytucyjne w postępowaniu cywilnym, Warszawa 1972, s. 111 i nast.

6 Por. K.Korzan, Orzeczenia zastępujące oświadczenie woli, Warszawa 1997, przypis 12, s. 151 i nast.

7 To samo należy powiedzieć o treści art. 579 i 578 k.p.c., które określają swój stosunek do art. 521 k.p.c., mającego w części nieprocesowej charakter ogólny.

8 Obie te cechy mają również postanowienia niemerytoryczne nakładające grzywnę na świadka czy biegłego; por. K.Korzan, Orzeczenia konstytucyjne..., s. 201, przypis 69, ale do tych postanowień nie stosuje się art. 521 k.p.c.

9 Tamże, s. 119, 170, 226 i 227; K.Korzan, Egzekucja świadczeń niepieniężnych, Katowice 1965/66, s. 24.

10 Uchwała SN z dnia 20.12.1968 r. III CZP 102/68, OSN 1969, nr 9, poz. 155, s. 36 i nast.

11 Postanowienia oddalające wniosek również zaliczamy do grupy orzeczeń ustalających.

12 A.Miączyński, Skuteczność orzeczeń w postępowaniu cywilnym, Kraków 1974, s. 137; por. także odmienny pogląd K.Korzana, Glosa do postanowienia SN z 3.12.1971..., s. 433 i nast., przypis 15, s. 433 i nast.

13 Zakres działania art. 578 k.p.c. został ograniczony treścią art. 579 k.p.c., który podkreśla, że postanowienia w nim wymienione stają się m.in. wykonalne dopiero po uprawomocnieniu się.